

Katarzyna Jędraszczyk
(Poznań-Gniezno)
<https://orcid.org/0000-0003-0658-0985>

O POTRZEBIE BADAŃ UKRAINOZNAWCZYCH W NIEMCZECH W KONTEKŚCIE POWSTANIA CENTRUM STUDIÓW POLSKICH I UKRAIŃSKICH NA EUROPEJSKIM UNIWERSYTECIE VIADRINA (VCPU)

Interdyscyplinarne badania nad polską i ukraińską historią oraz współczesnością to – w obliczu wojny w Ukrainie – ważne zadanie dla Europy. W Niemczech, we Frankfurcie nad Odrą, pod auspicjami Europejskiego Uniwersytetu Viadrina (Europa-Universität Viadrina Frankfurt Oder), 30 listopada 2023 roku uroczystie otwarto Centrum Studiów Polskich i Ukraińskich (VCPU). Ten dzień to zapoczątkowanie działalności instytucji, ale i zwieńczenie wieloletnich starań środowiska ukrajinistów o stworzenie w Niemczech placówki naukowej, która ukazywać będzie procesy zachodzące w Ukrainie i w Polsce w szerszym kontekście historycznym, z poszanowaniem dla unikalności doświadczeń społeczno-politycznych w tym regionie.

Data otwarcia, jak podkreślił dyrektor VCPU prof. Andrii Portnov¹, nie była przypadkowa. Nastąpiło ono w przeddzień rocznicy ukraińskiego referendum niepodległościowego, które odbyło się 1 grudnia 1991 roku. Zdecydowana większość mieszkańców Ukrainy poparła wówczas niepodległość państwa. Co ciekawe, w 1991 roku założono też Europejski Uniwersytet Viadrina. Oba wydarzenia były częścią tego samego wielkiego procesu transformacji – upadku bloku socjalistycznego,

---

¹ Funkcja dyrektorska pełniona jest przez dwie osoby – prof. Dagmarę Jajeśniak-Quast i prof. Andriia Portnova (Co-Directors of Viadrina Center of Polish and Ukrainian Studies).

rozpadu Związku Radzieckiego oraz stopniowej integracji krajów Europy Środkowej z Unią Europejską².

Europejski Uniwersytet Viadrina, ze względu na swe położenie, odgrywał, a w założeniu władz uczelni i twórców VCPU, powinien nadal odgrywać, ważną rolę w procesach integracji i zacieśniania współpracy – zwłaszcza jako instytucja dydaktyczna i badawcza zwrócona na Europę Wschodnią. Centrum jest kontynuacją działań Inicjatywy Berlin – Brandenburgia – Ukraina (BBUI), zainaugurowanej w styczniu 2015 roku. Wtedy to Fundacja Maxa Webera i czołowi badacze, tacy jak Rory Finnin, Karl Schlögel, Wolf Lepenies, Serhii Plokhyy, Lilia Shevtsova, Ulrich Schmid, wsparli inicjatywę łączącą berlińskie i brandenburskie instytucje zainteresowane Ukrainą. Pomimo skromnych funduszy udało się zorganizować całą serię wydarzeń naukowych, w tym szkoły dla młodych naukowców w Berlinie (2015), Bukareszcie (2018) i Dnieprze (2019). W 2017 roku BBUI przekształciła się w Sieć Badawczą Europy Wschodniej Prisma Ukraina (Prisma Ukraina Research Network Eastern Europe), stając się następnie najważniejszym partnerem nowej katedry Entangled History of Ukraine³, jedynej poświęconej historii Ukrainy w Niemczech. Koncepcja katedry nie była zresztą ograniczona tylko do Ukrainy, o czym świadczyły oferowane przez nią kursy, np. „Białoruś i Ukraina: trajektorie historyczne i transformacje postsowieckie”, „Donbas: region historyczny w kontekście ponadregionalnym”, „Wprowadzenie do historii Żydów w Rosji, Polsce i na Ukrainie”, „Druga wojna światowa w filmie wschodnioeuropejskim”⁴. Równocześnie na Europejskim Uniwersytecie Viadrina funkcjonowało Centrum Badań Interdyscyplinarnych nad Polską (ZIP), którym kierowała prof. Dagmara Jajeśniak-Quast. Na fundamencie tych instytucji i projektów w 2023 roku powstało Centrum Studiów Polskich i Ukraińskich na Uniwersytecie Viadrina.

Osoby zaangażowane w tworzenie instytucji i jej programu naukowego podkreślają, że jednym z głównych problemów rozwoju i popularyzacji studiów ukraińskich w Niemczech jest ciężar uprzedzeń w stosunku do Ukrainy oraz luki w wiedzy karmiące stereotypy o krajach poradzieckich. Najpowszechniejsze skojarzenia z Ukrainą w lokalnych społecznościach niemieckich to nacjonalizm i antysemityzm. Jeszcze trudniejsze do przewyciężenia jest myślenie o Ukrainie jako strefie wpływów kultury rosyjskiej i obszarze rosyjskiej hegemonii politycznej w Europie Wschodniej. Wpływy Rosji miały, według tej perspektywy, gwarantować przewidywalność i stabilizację Ukrainy i Europy Wschodniej w latach 90. Na problem redukcjonowania podmiotowości Ukrainy i ograniczenia jej historii do strefy wpływów Rosji⁵ zwracali

---

² Portnov 2023a.

³ Entangled History of Ukraine 2023.

⁴ Portnov 2019b.

⁵ Idem 2023b.

uwagę m.in. Andreas Kappeler⁶, Mark von Hagen⁷ i Timothy Snyder⁸. Przed takim podejściem przestrzegali też pisarze i publicyści. W panelu dyskusyjnym pt. „Ex Oriente Lux? What can we learn from Ukraine and East-Central Europe?”, będącym częścią obchodów inauguracji, zwróciła na to uwagę dr Katarzyna Jędraszczyk, cytując pisarza Andrzeja Stasiuka. Autor ten, w eseju opublikowanym w styczniu 2014 roku w „Die Welt”, pisał o tym, jak Europa postrzega Majdan 2013/2014 roku:

Nie daj się jednak zwieść własnym pragnieniom, droga Europo. Wiem, że wyobrażasz sobie, że to się nie dzieje naprawdę. Że to właśnie jakiś Mordor, jakaś stepowa Tataria na innym kontynencie. Że to tak naprawdę jakaś Rosja, która znowu się zмага ze swoimi wewnętrznymi problemami, więc lepiej się nie wtrącać, nie drażnić i nie przeszkadzać. Rosja jest duża i sobie poradzi. Zawsze sobie przecież radziła⁹.

Pośród wielu przemówień, jakie zwykle mają miejsce podczas tego typu uroczystości, najistotniejszy był wykład prof. Portnova pt. „Ukrainian Studies at Viadrina. Thinking about new Possibilities and Challenges”, będący swego rodzaju manifestem programowym dla VCPU. Profesor nawiązał do koncepcji Jerzego Giedroycia i paryskiej „Kultury”. Bezwarunkowe uznanie i wspieranie niepodległości Ukrainy, Białorusi i Litwy, ich kultur oraz walka o podmiotowość sąsiadów były w Polsce oczywistością i kompasem politycznym od wczesnych lat 90. To, co dla liderów polskiej polityki zagranicznej było oczywiste – że Ukraina nie jest Rosją – nie było jednak takie na Zachodzie:

Tradycyjnie rosyjskocentryczne podejście do historii Ukrainy dominuje w tej dziedzinie. Należy podważyć rosyjskocentryczne podstawy amerykańskich i zachodnioeuropejskich studiów sławistycznych. Pierwszym zadaniem ukraińskiej historiografii jest zatem udostępnienie informacji w celu pokazania ukraińskich perspektyw historycznych i zrównoważenia rosyjskiego podejścia do historii (...) Z perspektywy prawie 30 lat można (i należy) zapytać, jaką drogę wybrały studia ukraińskie. Z moich obserwacji wynika, że perspektywy zaproponowane przez von Hagena odgrywają coraz większą rolę w ukrainistyce. Nie oznacza to, że narracja narodowa całkowicie zniknęła, ale z pewnością nie pozostała niekwestionowana i czysto dominująca. W końcu kwestia fundamentalnej inkluzywności ukraiń-

---

⁶ Kappeler 2017.

⁷ Von Hagen 1995, s. 660; Portnov 2019a.

⁸ Timothy Snyder pisał, że „ani jeden centymetr kwadratowy europejskiego terytorium, które kiedyś należało do przedwojennego Związku Radzieckiego, nie znalazł się w ramach UE”. Oznacza to, że nowe państwa powstałe po 1918 roku stały się praktycznie granicami ZSRR po 1945 roku, a potem niemal „dokładnie obszarem, o który rozszerzyła się UE w pierwszych latach XXI wieku” (Snyder 2015, s. 701; cyt. za Portnov 2023b).

⁹ Stasiuk 2014.

skiej historii i niedopuszczalności ograniczania jej do historii etnicznych Ukraińców była podnoszona jeszcze przed Omeljanem Pricakiem¹⁰.

Kolejne uwagi prof. Portnova dotyczyły stanu badań ukrajinoznawczych, zwłaszcza w powszechnej obecnie perspektywie postkolonialnej. Czy mamy w tym kontekście do czynienia z powrotem do narracji narodowej? Czy możliwe jest, by odpowiedzialne opisywanie historii było oparte o świadomość epistemologicznych niebezpieczeństw zarówno metodologicznego nacjonalizmu, jak i metodologicznego imperializmu? Studia regionalne wydają się naturalnym warunkiem wstępnym badań ponadregionalnych i globalnych. Nowe kierunki w badaniach nad Ukrainą przyniosą ożywienie i świeże perspektywy badań nad Rosją, Polską, Węgrami, Czechosłowacją, historią Żydów, Tatarów Krymskich, Chanatu Krymskiego, Osmanów, Habsburgów, a także historią Niemiec.

Andrii Portnov postulował wreszcie większe zainteresowanie językiem ukraińskim, bez znajomości którego głębsze studia ukrajinoznawcze prowadzone być nie mogą. Uniwersytet Viadrina jest pierwszą uczelnią w Brandenburgii i Berlinie, która utworzyła stały lektorat języka ukraińskiego. Centrum Językowe Viadrina jest strategicznym partnerem VCPU w kwestii planów certyfikacji i akredytacji studiów ukraińskich. Kolejny cel wyznaczony przez dyrekcję Centrum to ustanowienie języka ukraińskiego językiem akademickim, również poza granicami Ukrainy. Od stycznia 2024 roku, wspólnie z dwiema organizacjami pozarządowymi, Stowarzyszeniem Młodych Ukraińców w Niemczech Vitsche¹¹ oraz Helping Han, realizowane będą Otwarte Wykłady Ukrajinoznawstwa (Widkryti łekciji z ukrajinoznawstwa). Kolejnym ważnym filarem działań Centrum będzie edukacja szkolna. W listopadzie 2023 roku VCPU, wraz z Instytutem Mediów Edukacyjnych im. Leibniza (Instytut Georga Eckerta) oraz Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie, Centrum było współorganizatorem międzynarodowych warsztatów „Jak uczyć ukraińskiej historii w Niemczech, Polsce i innych krajach Unii Europejskiej?”. Gospodarzem wydarzenia był Ukraiński Wolny Uniwersytet w Monachium. Centrum współpracuje też z licznymi instytucjami i ośrodkami, np. z Ukraińskim Centrum Studiów nad Holokaustem w Kijowie, wydawnictwem Duch i Litera, Centrum Badań Historycznych w Berlinie, Polską Akademią Nauk.

Program Centrum był też prezentowany przez współdyrektorkę VCPU, prof. Dagmarę Jajeśniak-Quast, która podkreśliła, że Viadrina i nowe Centrum rozumieją siebie jako instytucje europejskie:

---

¹⁰ Omeljan Pricak (1919-2006), ukraiński i amerykański historyk, orientalista, dzięki staraniom którego w 1973 roku powstał Harvard Ukrainian Research – prężny ośrodek badań nad Ukrainą. Cyt. za: Portnov 2023c.

¹¹ Zob [online]: <<https://vitsche.org/en>>.

Jest to dla nas naturalne i postrzegamy to jako naszą misję, aby pokazać, że wydarzenia zachodzące w Europie Środkowo-Wschodniej są procesami europejskimi. VCPU nadaje temu przedsięwzięciu trwałą, zrównoważoną strukturę, która ma na celu tworzenie nowej wiedzy specjalistycznej, jednocześnie łącząc istniejącą wiedzę i czyniąc ją bardziej widoczną. Nie mamy czasu do stracenia, czekaliśmy już zbyt długo¹².

Inauguracja odbyła się w Auditorium Maximum Europejskiego Uniwersytetu Viadrina. Z tej okazji zaproszono wielu gości z Niemiec, Polski i Ukrainy. Otwarcie poprowadził prezydent Europejskiego Uniwersytetu Viadrina prof. Eduard Mühle. Prezydent uczelni sprzyjał powstaniu Centrum. Rozwój badań ukrainoznanawczych był jednym z priorytetów i programowych zadań, jakie prof. Mühle przed sobą postawił.

Z gratulacjami wystąpili też dr Manja Schüle (Brandenburska Minister Nauki, Badań i Kultury), Paweł Gronow (Zastępca Ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej w Niemczech), Oleksii Makeiev (Ambasador Ukrainy).

Częścią uroczystości była wspomniana już debata pt. „Ex Oriente Lux? What can we learn from Ukraine and East-Central Europe?” dotycząca wyzwań dla Polski, Ukrainy i Niemiec w kontekście wojny w Ukrainie. Panel dyskusyjny poprowadził prof. Rory Finnin (University of Cambridge). Podkreślił, że celem VCPU jest zapewnienie studentom narzędzi intelektualnych, aby dowiedzieć się więcej o Polsce i Ukrainie. „Nie chcemy tylko uczyć się o tych krajach, chcemy uczyć się z tymi krajami. Wiele zyskamy, jeśli potraktujemy Polskę i Ukrainę bardzo poważnie – nie tylko jako przedmiot wiedzy” – powiedział prof. Finnin. Profesor Maren Röger (Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe – GWZO) podkreśliła, że „Centrum wzbogaca znacząco niemieckie środowisko akademickie. Jego widoczność, w tym nazwa, jest ważna, aby studia ukraińskie stały się bardziej widoczne w agendzie politycznej”. To, czego nie nauczono się w Europie Zachodniej, omówiła natomiast dr Katarzyna Jędraszczyk (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu):

Obserwujemy walkę Ukrainy o najważniejsze ideały UE (...). Teraz mamy lepszą perspektywę i wiemy więcej. Nie zrobiliśmy jako Europa nic dla Ukrainy pomiędzy 2014 a 2022. Przypominaliśmy wystraszone społeczeństwo, które stojąc za koronkową firanką (jak pisał Stasiuk) przyglądało się jak inny kraj walczył o najważniejsze cele zapisane w prawie międzynarodowym i idee Unii Europejskiej. Podziwiam Ukraińców, że się nie rozczarowali taką Europą. Przede wszystkim mamy teraz wyciągnąć wnioski z obojętności, z jaką bezczynnie przyglądaliśmy się tej walce w latach 2014-2022 i którą ośmieliliśmy Putina.

---

¹² A center tailored for the DNA of the Viadrina 2023.

Tymczasem dr Tatiana Zhurzhenko (Centre of East European and International Studies – ZoiS) stwierdziła, że z podziwem i solidarnością patrzy na swoich ukraińskich kolegów:

Możemy uczyć się od nich odporności, zaradności, elastyczności i profesjonalnego zaangażowania. To wszystko jest potrzebne nie tylko do przetrwania, ale także do kreatywnego i profesjonalnego funkcjonowania w tej strasznej sytuacji (...). Podobnie jak Polska ponad 20 lat temu, Ukraina stoi obecnie u drzwi Unii Europejskiej, czekając na negocjacje akcesyjne. Ukraina jest w tej poczekalni od dłuższego czasu, co jest straconym czasem i dużym błędem politycznym.

Jednak okres oczekiwania może być również postrzegany jako okres nauki. „Ukraina jest Europejczykiem-samoukiem. Musimy zmienić naszą perspektywę i przestać postrzegać Ukrainę jako nowicjusza” – mówiła dr Zhurzhenko¹³.

Inauguracja Centrum Studiów Polskich i Ukraińskich we Frankfurcie n. Odrą była znaczącym wydarzeniem dla środowiska naukowców zajmujących się Ukrainą i Polską w trzech krajach. Ponad 300 uczestników spotkania miało okazję utwierdzić się w przekonaniu, że tematy badawcze, którymi się zajmują, są istotne dla nauki i europejskiej opinii publicznej. Głównym zadaniem VCPU będzie skuteczne utrzymywanie na agendzie naukowej, a pośrednio i politycznej, badań nad Polską i Ukrainą.

Bibliografia

- A center tailored for the DNA of the Viadrina. Official ceremony and panel discussion to mark the inauguration of the Viadrina Center of Polish and Ukrainian Studies [online]. Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder) [dostęp: 2023-12-12]. Dostępny w Internecie: <<https://www.europa-uni.de/de/universitaet/kommunikation/medienservice/viadrina-logbuch/uni-leben/20231130-eroeffnung-vcpu-en/Galerie/index.html>>.
- Entangled History of Ukraine [online]. Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder) [dostęp: 2023-12-12]. Dostępny w Internecie: <<https://www.kuwi.europa-uni.de/en/lehrstuhl/kg/entangled-ukraine/index.html>>.
- Kappeler A. 2017, *Ungleiche Brüder: Russen und Ukrainer vom Mittelalter bis zur Gegenwart* [Unequal Brothers: Russians and Ukrainians from the Middle Ages to the Present, München.
- Portnov A. 2019a, *Mark von Hagen and Ukrainian Studies*, Ab Imperio, 3.
- Portnov A. 2019b, *Review of two founding years* [online]. Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder) [dostęp: 2023-12-12]. Dostępny w Internecie: <<https://www.kuwi.europa-uni.de/en/lehrstuhl/kg/entangled-ukraine/rueckblick/index.html>>.
- Portnov A. 2023a, *Viadrina Center of Polish and Ukrainian Studies. An Opening Talk* (November 30th, 2023, Frankfurt/Oder) [online]. VCPU [dostęp: 2023-12-12]. Dostępny w Internecie:

---

¹³ Ibidem.

<https://www.vcpu.europa-uni.de/en/_dateien/VCPU-opening-speech-30-Nov-2023-Portnov.pdf>.

Portnow A. 2023b, Lekcja ukraińska. Uwagi historyka [online]. *Przegląd Polityczny*, 178 [dostęp: 2023-12-12]. Dostępny w Internecie: <<http://przegladpolityczny.pl/lekcja-ukrainska-uwagi-historyka-andrij-portnow-pp-178-2023/>>.

Snyder T. 2015, Integration and Disintegration: Europe, Ukraine, and the World, *Slavic Review*, 74, 4.

Stasiuk A. 2014, Europa stirbt aus Angst um seinen Wohlstand [online]. *Die Welt*, 27.01 [dostęp: 2023-12-12]. Dostępny w Internecie: <<https://www.welt.de/kultur/article124265016/Europa-stirbt-aus-Angst-um-seinen-Wohlstand.html>> [wersja polska: A. Stasiuk, Ukraińska zima 2014 jest europejską klęską – Andrzej Stasiuk dla „Die Welt”, *Gazeta Wyborcza*, 27.01.2014].

von Hagen M. 1995, Does Ukraine Have a History?, *Slavic Review*, 54/3.

